

В. Михайло Грушевський – видатний державний, політичний і громадський діяч, організатор української науки – дослідник історії і культури України та Барської землі Поділля

В. В. Гоцуляк

м. Черкаси

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ – КЛЮЧОВА ПОСТАТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

У статті розкривається значення творчості М.С. Грушевського для розвитку українських наукових знань, як найвидатнішого історика України. Звернута увага на внесок ученого у розвиток української гуманітаристики.

Ключові слова: М.С. Грушевський, грушевськознавство, радянська діаспора, сучасна історична наука, світова історія, історія України, історіософія, методологія, історіографія, гуманітаристика, українознавство.

В межах означеної проблеми звернемо увагу на два важливі аспекти: внесок М.С. Грушевського в розвиток української історичної науки, що складає ядро його спадщини та дослідження українськими вченими життєвого шляху, науково-організаційної діяльності і постаті М.С. Грушевського як історика.

У сучасній українській науковій та масовій свідомості вже існує стійка історична традиція вшанування М.С. Грушевського. Вона базується на досягненнях діаспорних та материкових українських учених в дослідженні грушевськознавства. Засновник грушевськознавства, провідний дослідник життя та творчості М.С. Грушевського Л. Винар, на підставі квантитативного статистичного складника та бібліографічно-статистичних показників, склав таблицю творів М. Грушевського лише за 1885–1928 рр. у якій визначив, що книги та відбитки, статті, рецензій, белетристика налічують 1779 позицій. І це без врахування праць за 1928–1934 рр. та публікацій, які вийшли вже після його смерті [1,105].

У той же час надійним орієнтиром для грушевськознавців, як дослідників, став квалітативний (якісний) аналіз Л. Винаром творів М.С. Грушевського. Згідно нього учений виділив такі категорії: 1) наукові загальномонографічні дослідження та популярно-наукові й популярні загальні нариси історії України, серед яких монументальна десятитомна “Історія України-Руси (1898–1936), загальні нариси “Очерк истории украинского народа (СПб., 1904 та інші видання), “Ілюстрована історія України” у багатьох виданнях (Київ, 1911 та інші), “Про старі часи на Україні” (СПб., 1907), “Історія України” (Відень, 1921), “Всесвітня історія в короткім огляді у шести томах (1917–1918); 2) наукові дослідження, які охоплюють усі періоди історії України і друкувалися в “Записках НТШ”, “Записках УНТ”, українознавчому й історичному журналі “Україна”, в різних серійних виданнях НТШ і ВУАН та інших наукових виданнях. Сюди також входять наукові праці з допоміжних історичних дисциплін, його соціологічна студія “Початки громадянства” (Відень, 1921) та інші; 3) наукові і науково-популярні праці, присвячені історії літератури і культури, включаючи монументальну п’ятитомну “Історію української літератури” (Відень-Київ, 1923–1926), “Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII ст.” (Київ, 1912 і інші видання); 4) редагування і видання джерел до історії України, зокрема в НТШ, ВУАН та інших наукових установах; 5) історіософічні, політичні й публіцистичні твори Грушевського, що віддзеркалювали його історіографічні концепції і були друковані окремими виданнями в різних журналах і часописах. Серед них: “Конституційне питання і українство в Росії” (Львів, 1905), “Наша політика” (Львів, 1910), “З політичного життя старої України” (Київ, 1917), а також праці: “Якої ми хочемо автономії і федерації” (Київ, 1917), “Проект української конституції” (Київ, 1917), “На порозі Нової України” (Київ, 1918); 6) інші

видання, присвячені різним ділянкам українознавства, різним питанням українського національного, культурного та політичного життя; 7) автобіографічні твори і спогади М. Грушевського, в яких висвітлюються його життя, діяльність і творчість. Згадаймо автобіографію історика з 1906 і 1926 років, ...видані “Спомини” Грушевського за редакцією С. Білокося (Київ, 1988. – Ч. 9; 1989. – Ч. 8). Сюди можна включати також джерельні матеріали, які друкувалися в “Українському історичному”, “Архівах України” та інших виданнях [1, 105–106].

Прислужившись поширенню грушевськознавства Л. Винар також вказує на те, що багато історичних досліджень Грушевського з’являються німецькою, французькою, англійською й іншими мовами. При цьому учений відмічає, що хронологічний перегляд праць Грушевського поданий ним у бібліографічному збірнику: “Mykhailo Hrushevsky Bibliographis Sourus / Wynar L., editor. – New York: Ukrainian Historical Association, 1985 [1,106].

Варто зазначити, що Л. Винар, орієнтуючись на виділені категорії, здійснив глибокий аналіз таких питань, як значення М. Грушевського в українській та світовій історії, діяльність його історичної школи, учений як історик України та інших окремих аспектів грушевськознавства. Серед них можна назвати: М. Грушевський і державницький напрям української історіографії; М. Грушевський і його концепції трьох київських академій, діяльність М. Грушевського в НТШ до 1897 року, повернення вченого в Україну в 1914 р., його діяльність на чолі Центральної Ради, аналіз збірки статей М. Грушевського “На порозі Нової України” та багато інших.

Означена Л. Винаром проблематика, з відродженням та утвердженням української державності, як дослідницьке поле наукових пошуків, стимулювала зарубіжних та материкових грушевськознавців до розгортання публікацій вже своїх наукових досліджень присвячених М.С. Грушевському, підживлених знайденими архівними і джерельними матеріалами та історіографічними спостереженнями. Спадщина М.С. Грушевського ставала все більш привабливою українською національною моделлю. Найпоследовніше це розумів діаспорний гурт українських істориків на чолі з Л. Винаром до якого приєдналися представники гуманітаристики в Україні. Можна констатувати, що завдяки їм проблема біографії М.С. Грушевського у наявній науковій літературі інтенсивно розв’язується. Л. Винар для систематизації цього процесу розробив біографічно-хронологічну таблицю, яка постійно ним удосконалюється. В одному з останніх варіантів вона виглядає наступним чином: I. Ранній період: дитинство і юнацький вік М.Грушевського (1866–1886); II. Перший Київський період: університетські роки (1886–1894); III. Львівський період життя М. Грушевського (1894–1914); IV. Перше заслання М. Грушевського (1914–1917); V. Другий Київський період: М. Грушевський і державне будівництво України (1917–1918); VI. Еміграційний період життя М.Грушевського (1919–1924); VII. Третій Київський період: повернення і діяльність М. Грушевського в Україні (1924–1931); VIII. Друге заслання і смерть М. Грушевського (1931–1934) [1, 155–156].

Сучасні учені у вивченні життя та творчості М.С.Грушевського також орієнтуються на виділені Л. Винаром окремі цикли і “субперіоди”, пов’язані з його діяльністю в Галичині, Великій Україні, Росії і в різних країнах Західної Європи та на окремі хронологічні таблиці життя його найближчої родини (дружина, донька, брат, сестра і їхні родичі). І знову ж Л. Винар передував у таких дослідженнях. Він звернувся до діяльності ученого в НТШ, опублікував матеріали до біографії М. Грушевського, австрійські урядові документи про призначення його професором Львівського університету, свідчення М. Грушевського у Харкові від 28 березня 1931 р. та інші.

Материкові та діаспорні історики разом опрацьовують нові архівні й джерельні матеріали, видають епістолярії М. Грушевського. Вони, позитивно сприйнявши існуючі схеми вивчення грушевськознавства, і керуючись ними та частково уточнюючи їх, вивчають життя та діяльність М.С. Грушевського. З роком у рік ця робота набуває системного й цілеспрямованого характеру. Це особливо помітно з 2002 року, коли том за томом виходить

монументальне видання "Михайло Грушевський. Твори у 50-и томах", інші ґрунтовні праці і захищаються докторські та кандидатські дисертації присвячені М.С. Грушевському.

Сучасні науковці, усе більше усвідомлюючи велич звершень М.С. Грушевського, значну увагу приділяють популяризації у середовищі наукової громадськості світу його творчої спадщини. Вони усе більше переконуються у тому, що наукова кар'єра М.Грушевського відбувалася не на обезлюдненому полі української історії, а в умовах високої напруги інтелектуальної творчості освіченої частини української інтелігенції.

Ученими комплексно, з урахуванням суспільно-політичного та культурного контексту, аналізуються джерела та опрацьовується масив історичної та історіографічної літератури в якій висвітлено становлення національних грушевськознавчих традицій. Ними звернута увага на талант, велику ерудицію та гарячий патріотизм молодого Грушевського, який швидко ставав загальноновизнаним лідером українства і, особливо, в унікальний історичний момент – духовним, інтелектуальним та політичним діячем будучи головою Центральної Ради. Утім, варто зазначити, що важка поразка політики Центральної Ради неминуче вплинула й на авторитет М.С. Грушевського. Пошук винних привів до циркуляції у середовищі широких кіл інтелігенції та літературі неоднозначного ставлення до Грушевського, як політика та вченого і навіть спроб розвінчання його історіографічної практики. До цього залучилися деякі адепти державницького напрямку та ще більше ідеологізували його творчість представники радянської течії марксизму все далі віддаляючись від наукових оцінок. Останні, почавши із вульгаризації в кінці кінців довели до абсурду звинувачення на адресу М.С. Грушевського та його спадщини і тим самим підписали вирок радянській історіографії, як неспроможної об'єктивно і правдиво оцінити життя, творчу діяльність та у цілому доробок ученого.

Утім уважне ставлення до Грушевського як вченого наддніпрянської течії української історіографії, з боку представників російського інтелектуального середовища у тому числі прибічників правомонархічної традиції й російського марксизму а також представників галицького москвофільства та наддніпрянського малоросійства, польської, чеської науки та західного світу з'ясував В. Тельвяк у монографії "Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.)" (Київ-Дрогобич, 2008) [2]. Заслуговує на увагу і те, що виникнення та загальний стан грушевськознавства, як нової ділянки української культури, котра вбирає у себе схему діяльності, структуру дисципліни, моделі історичних дослідів і спеціальних галузей історичної науки та інші ділянки творчості М.С. Грушевського постійно знаходиться у полі зору сучасних дослідників грушевськіани.

Важливе значення має і те, що зусиллями сучасних учених зруйновані стереотипи радянської історіографії довгий час імплантовані поколінням людей щодо М.С. Грушевського. Учені вивели його постать за межі української національної парадигми і включили його дослідницький доробок у широкий європейській та світовий контекст. Разом із актуалізацією багатьох питань грушевськознавства, попутно вирішувалася проблема, з'ясування і нейтралізації певних непорозумінь, суперечностей, зокрема, щодо народництва, державництва, автономізму М.С. Грушевського. Усе більше утверджувалася думка про верховенство соборницького напрямку Грушевського, а його постать, як видатного ученого була зв'язуючою ланкою українського дослідницького поля в 1920-х рр. та ін. Варто зазначити, що творчість і діяльність М.Грушевського, праці Л. Винара та багатьох українських вчених та зарубіжжя автором цієї публікації проаналізовані у монографії "Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби" та в інших дослідженнях [3]. Історична думка провідних грушевськознавців усе більше сягає розуміння необхідності комплексного та глибокого дослідження історіософії, історіографії та головних теоретичних, концептуальних положень праць видатного ученого, еволюції його ідейних поглядів, громадсько-політичної, партійної діяльності, визначення місця і ролі М. Грушевського в революційних змаганнях, перебування в засланні (1914–1917 рр.), еміграції (1918–1924 рр.) та ін.

Як ключова фігура української історичної науки М.С. Грушевський, розширюючи і зміцнюючи джерельну базу своїх досліджень, здійснював історичну творчість згідно своїх головних історичних і історіософських концепцій та світоглядних орієнтирів. Він розгорнув активну науково-організаційну роботу в контексті розбудови українознавства та у цілому гуманітаристики. В своїй "Історії України-Руси" він поставив у центр історичного процесу український народ, як джерело державного й національно-культурного відродження української нації, який бореться за свободу та волю. Він усе життя намагався різнобічно досліджувати його життя з позиції території, влади, державності в контексті українського, європейського на світового процесів.

Отже, М.С. Грушевський по праву належить до когорти найвидатніших діячів, які залишили по собі безцінний науковий доробок, значний масив праць, добрі справи на благо Батьківщини, світлу пам'ять, численних учнів та послідовників, яких тепер іменують грушевськознавцями. Його науковим пріоритетом була історія народу, як феномену духовної та матеріальної культури. Загалом внесок М.С. Грушевського у розвиток української історичної науки, її теоретичних засад є безцінним, а історична творчість – вагомою і незаперечною. І саме це дає підстави від ювілею до ювілею цього найвидатнішого ученого України, діяча українського національного відродження XX століття, вшановувати як ключову постать української історичної науки та послідовно й цілеспрямовано досліджувати його наукову спадщину. У такий спосіб вже здавна закладена добра й потрібна традиція відзначати роковини М.С. Грушевського, адже досягається не лише опукла персоніфікація української історичної науки а й відновлюється зв'язок між генераціями учених. Історіографічним маркером є те, що учені, українське суспільство все більше дізнаються про життя, творчість та діяльність а також змістовність, теоретичну гнучкість наукового підходу, безперечне новаторство найвидатнішого вченого та історика України М.С.Грушевського.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації (Статті і матеріали) / Л. Винар. – К., 1995. – 304 с.
2. Тельвяк В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В. Тельвяк. – Київ-Дрогобич: "Вимір", 2008. – 494 с.
3. Гоцуляк В. Роль наукової спадщини М.Грушевського у вихованні історичної свідомості студентів // Виховна робота в навчальному закладі на сучасному етапі: М-ли регіональної наук.-практ. конф. – Черкаси, 1995.; його ж Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси: Вид-во "Сіач", 1996. – 182 с.; його ж. Гортаючи сторінки... Думки про "Історію України-Руси" М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку XX ст.: До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866-1934: монографія. – Черкаси: Сіач, 1996.; його ж До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.; його ж М. Грушевський – дослідник аграрної історії // М-ли Всеукр. симпозиуму з проблем аграрної історії. – К., 1996. – Ч. 1.; його ж Оцінка М.С.Грушевським наукової спадщини О.О. Потебні // Наследие А.А.Потебни и развитие современной филологической и исторической науки: М-ли наук. конф., присвяч. 70-річчю з дня народж. проф. О.П. Преснякова. – Черкаси, 1996.; його ж Співпраця М.Грушевського та О.Кониського над хронікою життя Тараса Шевченка // Українська література і цензура: М-ли Всеукр. наук. конф., присвяч. 185-й річниці з дня народж. Т.Г.Шевченка, 14-16 трав. 1996 р. – Черкаси, 1996.; його ж Хмельниччина: візія Грушевського. Її оцінка в новітній історіографії // Українська козацька держава. Витоки та шляхи історичного розвитку: М-ли Шостих Всеукр. іст. читань. – К.; Черкаси, 1886.; його М.Грушевський, як історик // "Історія України-Руси" М.Грушевського: Історіографія: Навч. посібник для студентів. – Черкаси, 1997.; його Погляд М. Грушевського на український

історичний процес крізь призму народницької концепції історії України // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1997. – Вип. 2.; його ж Історична думка в Україні: від Антоновича до Грушевського // Проблеми гуманізації економіки: Наук. зб. – Черкаси, 1997.; М.Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми: Автореф. дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06. – Дніпропетровськ, 1999.; його ж Грушевськознавство як складова галузь української науки // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1999. – Вип. 12; його ж До оцінки львівського періоду історичної школи М.Грушевського в українській історіографії // Михайло Грушевський і українська історична наука: Зб. матеріалів конф. – Л., 1999. Його ж Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія.: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40.; його ж Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернігів, 2002. – січ.-лют. № 1 (43).; його ж До освітньо-педагогічної діяльності М.С. Грушевського у Львові // Матеріали наук. конф., присвяч. 80-літтю наук.-педагогічної діяльності І.Г.Гусака. Черкаси, 2002; його ж М.Грушевський про закордонну діяльність М.Драгоманова // Тринадцята наукова сесія НТШ у Черкасах: Зб. тез. доп. на засіданнях секцій і комісій Осередку НТШ у Черкасах, 12 березн. – 3 квіт. 2002 р. – Черкаси, 2002; його ж Деякі аспекти педагогічної і виховної діяльності М.С.Грушевського // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки: [Зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. М. С. Грушевський як учений в новітній історіографії // Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14–24 берез. 2006 р. – Черкаси, 2006.; його ж Михайло Грушевський про соборність України в контексті минулого українського народу // Україна Соборна: Зб. наук. статей. – К., 2006.; його ж Творча біографія М.С. Грушевського: історіографічний аспект // Вісімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12-23 березень 2007 р. – Черкаси, 2008.; його ж Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університеті імені Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 160-161.; його ж М. С. Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського “Барське старство. Історичні нариси XV-XVIII ст.”. – Київ-Бар, 2014.

V.V. Gotsuliak
Cherkassy

M.S/ Grushevskiy – THE REY FIGURE OF UKRAINIAN HISTORY

The article reveals the importance of creativity of M.S.Grushevskiy for the development of Ukrainian scientific knowledge as Ukraine's greatest historian. It was paid attention to scientific contribution to the development of Ukrainian humanities.

Keywords: *M.S.Grushevskiy, Grushevskiyship, Soviet, Diaspora, modern historical science, world history, history of Ukraine, historiosophy, methodology, historiography, humanities, Ukrainian.*